

EL NATURALISME, NOSTÀLGIA I UTOPIA

MANUEL DELGADO

Universitat de Barcelona

manueldelgadoruiz@gmail.com

Era el moment —la segona meitat dels anys 80— en què, des de les seves tendències postmodernes, es formulava una impugnació frontal de la identitat de l'antropologia com a estratègia de coneixement diferenciada, fins i tot en el sentit més lax. En un context així, recordo les classes en què Claudi Esteva ens parlava de l'antropologia com una ciència inductiva de tipus naturalista, l'assumpte de la qual era la cultura; és a dir, la naturalesa humana. Ho va escriure (per exemple, a: Esteva Fabregat, 1994: 167-172), ho va donar a pensar (Lagunas, 2012) i ho va dir a altres (Esteva i Bezos, 2012), però a mi em ve a la memòria com ens ho ensenyava de viva veu, com insistia que l'etnologia era o havia de ser, sobretot, una ciència atenta al comportament d'éssers de la naturalesa, la singularitat dels quals residia en el fet que pertanyien a la mateixa espècie de qui els estudiava, que no només n'observava la forma de vida, sinó que també participava de i en ella. Al seu torn, l'etnografia havia de ser entesa per la seva predisposició a observar i comprendre el que percebien directament els sentits, com un naturalisme.

Aquest elogi de les arrels naturalistes de l'etnografia que ens feia Esteva ho era de l'actitud metodològica de l'Escola de Cambridge —Haddon, Rivers, Seligman— i, després d'ells, de Boas i Malinowski, amb la seva distinció entre l'observació empírica dels fets i les inferències de l'estudiós. Aquest realisme etnogràfic implicava assumir que el món és activitat i que la seva descripció és la que proporcionava a l'antropologia les dades amb les quals poder fer alguna cosa que es pogués anomenar ciència. Aquesta consistia, ens deia, a obtenir procediments que permetessin, al més lluny possible de tot dogmatisme, conèixer una comarca de l'univers humà i veure com en ella es registraven determinades correlacions de propietats i esdeveniments. Per això, l'observació naturalista buscava constituir proposicions que descrivissin les condicions en què un cert fenomen no planificat ni provocat s'ha donat en un escenari les condicions del qual no han estat manipulades prèviament.

D'aquí la importància de tornar el protagonisme a la descripció com una forma de prendre's els fets seriosament i informar-ne. Demanar una actitud naturalista a l'etnògraf, com el doctor Esteva proposava, implicava reclamar l'actualitat de l'axioma de tota perspectiva científica: el món existeix, hi és, i en podem conèixer alguna cosa si l'estudiem amb deteniment. En efecte, es tracta d'una pràctica perceptiva basada en un aprofitament intensiu, però metòdic, de la capacitat humana de rebre impressions sensorials, destinades després a ser organitzades de manera significativa. El treball etnogràfic consisteix, doncs, en una immersió física exhaustiva en allò tangible —aquesta societat, la humana, que formen cossos mòbils i visibles, entre si i amb els objectes del seu entorn—, amb el propòsit de, en una fase posterior, convertir les textures en text —l'etnologia— i el text en anàlisi que permeti produir antropologia pròpiament dita.

Aquesta postulació no ignora l'evidència que no podem concebre la realitat observada com a independent de l'observador, com pretendria un idealisme objectivista que avui gairebé ningú estaria en condicions de sostenir. No s'ignoren ni es defugen preguntes fonamentals davant la monografia etnogràfica, com són: Fins a quin punt van poder, van saber o voler els seus autors evadir-se del pes de l'autoria personal? Com es pot ignorar la responsabilitat del llenguatge? Com es pot percebre on acaba

el descrit i on comença aquell que descriu? És a dir, no s'oblida que la literatura etnogràfica és una àrea en la qual reverbera la qüestió més general de com s'associa la paraula escrita amb la vida, i, més enllà encara, la del tema filosòfic major de la possibilitat mateixa de la veritat. És a dir, no s'oblida que l'etnògraf pretén aplicar la seva atenció sobre un objecte d'estudi —l'ésser humà— sobre el qual inevitablement incideix, però que té alhora la virtut d'incidir sobre aquell que l'estudia. L'antropòleg, en aquest cas, treballa sobre una realitat que el treballa.

La relació entre la descripció etnogràfica i els fets que descriu no és molt diferent de la que s'estableix entre la representació figurativa i el seu objecte, entre el retrat i el retratat. L'informe etnogràfic, com l'obra figurativa —fins i tot la més realista, com la que ens procura el cinema o la fotografia—, no és un substitut de la realitat, sinó un modest instrument de coneixement. A partir d'aquí és que podem aspirar a, limitant al màxim el factor distorsionador dels filtres ideològics i culturals, fabricar artefactes conceptuals que facin comunicables certes qualitats d'allò viscut, estructures parcials que tenen valor operatiu en tant que ens permeten confrontar les dades obtingudes amb dades obtingudes per altres, tot plegat amb la finalitat d'entendre alguna cosa més sobre el funcionament de determinats aspectes d'aquest món exterior que atenem.

Del que es tracta —i segur que Esteva hi hagués coincidit— és de mantenir que res ens hauria de fer renunciar, com a etnògrafs, a fonamentar la nostra empresa en l'observació directa dels humans i l'intent honrat d'explicar-los després; entenent «explicar» en el doble sentit de relatar-los i advertir-los com a organització. La proposta de dissolució de l'antropologia en la retòrica hermenèutica creixentment de moda implicava tot un desmantellament del pla amb què l'antropologia va néixer, de constituir-se en una ciència de l'observació i la descripció d'allò donat, a la recerca dels principis que el regeixen i les seves alteracions. En el context en què vaig gaudir del seu mestratge, Esteva —però no sols ell— se sentia obligat a fer front a aquest procés de desarmament de la seva disciplina per part de les perspectives interpretatives, així com també a la competència deslleial exercida des de bona part dels anomenats estudis culturals, amb el seu èmfasi en la suposada autonomia dels fenòmens culturals i la seva renúncia a fonamentar-se en el treball de camp rigorós.

La qüestió es troba en el fet que la defensa del naturalisme com a predisposició metodològica es pot confondre amb la d'un positivisme estret i carrincló. Al contrari. La vindicació naturalista és certament ingènua, però en aquesta ingenuïtat rauen les seves implicacions més radicals, de les quals no estic segur que el Dr. Esteva fos del tot conscient, i que just tenen a veure amb la diferència entre científicitat i científisme. Hi ha, en la defensa del naturalisme, alguna cosa semblant a una nostàlgia del que un dia va voler ser i no va ser una ciència no científicista. Aquest moment per recuperar és el mateix que Michael Foucault (2003: 303) associà amb el naixement de la primera medicina clínica, aquell «amuntegament, tot just organitzat, d'observacions empíriques, de proves i de resultats bruts» (Foucault, 2003: 303). Etapa bella i efímera dels Bichat i els Laennec, en què la ciència mèdica no era un ordre tancat d'enunciats privilegiats —com ho serà més endavant el discurs mèdic—, sinó una amalgama heterogènia de troballes disperses i sense sedimentar encara, a la qual s'hauria arribat mitjançant la mirada, el palpeig, l'auscultació..., directes o mitjançant instruments que aguditzen la percepció. El que sorgia eren descripcions purament perceptives, que no donaven lloc a cap encadenament lineal constituent o normatiu, sinó a «enunciacions diverses que estan lluny d'obeir unes mateixes regles formals, lluny de tenir les mateixes exigències de validació, lluny de mantenir una relació constant amb la veritat, lluny de tenir la mateixa funció operativa» (Foucault, 1982: 77).

D'aquest tipus d'aproximació a allò sensible sorgeix, recordem-ho, el projecte d'una medicina positiva, que Claude Bernard entenia, el 1865, en bona mesura com a ciència de l'observació: «Raonar sobre el que s'ha observat, comparar uns fets amb altres, encarar-los amb fets preestablerts que serveixin de control» (Bernard, 1983 [1865]: 65). Aquesta nova sensibilitat formava part d'un anhel d'accedir a les coses com són que el naturalisme científic compartia amb el materialisme històric i el naturalisme literari —Marx i Zola— i es troba també a la base de l'escola durkheimiana, aquella des de la qual la primera etnologia francesa aspirà a conquerir la seva positivitat. En les primeres pàgines del seu manual d'etnografia, Marcel Mauss estableix: «La ciència etnològica es planteja com a meta l'observació de les societats... L'etnògraf ha de preocupar-se per ser exac-

te, complet, ha de tenir el sentit dels fets i de les seves relacions mútues, així com el de les proporcions i les connexions.» Per això, allò que Mauss anomena etnologia descriptiva exigeix a l'investigador «que sigui, al mateix temps, arxiver, historiador, tècnic estadístic i fins novel·lista, capaç d'evocar la vida d'una societat sencera» (Mauss, 1974 [1926]: 14-15).

Aquesta defensa del paper de l'ull, l'oïda i de la pell en la tasca de l'etnògraf, de l'etnografia com a pràctica corporal, ho és també del model científic d'escodrinament del món. És important matisar aquí que defensar la ciència com a manera d'interpel·lar i ser interpellats per allò donat no implica defensar cap discurs científic en concret. Cal recordar la distància que Foucault (2003: 298-333) marca entre ciència i saber, semblant a la que Deleuze (1994: 368-379) troba entre ciència nòmada i ciència imperial. La finalitat de la tasca científica és conèixer les coses que hi ha o que succeeixen; la del saber és simplificar-les, esquematitzar, sotmetre-les a tot tipus d'encotillaments i jerarquies de les quals s'ha exiliat bona part del que s'havia percebut, tot el que s'havia resistit a la reducció; és a dir, a la representació. Els sabers —incloent l'antropologia quan ha esdevingut aital— han assumit la funció no d'estudiar el món, sinó d'inventar-lo a imatge i semblança dels seus patrocinadors. D'aquesta manera s'ha aconseguit, a més, fer passar per incontestablement reals els seus propis artificis categorials, distribuïnt normes, protegint de l'atzar, filtrant la realitat, salvant-la de la multidimensionalitat en què s'agita i que l'agita. En altres paraules, els sabers científics —no pas les ciències— han acabat convertint-se en gestors de la mateixa realitat que prèviament havien rebut l'encàrrec de generar.

Alguns vam aprendre de Claudi Esteva, i vam fer la nostra, la prioritat d'anar, com proposava el títol espanyol d'un llibre de Clifford Geertz (1996), al darrere dels fets, perseguir-los, assetjar-los o esperar pacientment que emergeixin o es creuin pel nostre camí; capturar-los o recollir-los després per tal d'esbrinar de què estan fets; fer la tasca de caçador recol·lector que l'etnògraf assumeix i que es tradueix després en una feina tan difícil —en realitat estèril, ja que allò viscut sabem que és, en realitat, indescriptible— com la d'adaptar o reduir allò percebut a allò narrable. Ara bé, aquestes dificultats no neguen la possibilitat de fer ciència; és a dir, de reconèixer que hi ha actes i objectes, i que les seves propietats

funcionals o lògiques es relacionen entre si d'acord amb un determinat ordre. Les respostes possibles a aquesta qüestió es troben amb problemes constants que, perquè són problemes, no són o no haurien de ser, com escrivia Deleuze (1994: 369), un obstacle sinó la superació d'un obstacle.

Carles Bidon-Chanal, Manuel Delgado i Claudi Esteva Fabregat.
Barcelona 2007 © Berta Alcañiz.

I és que som antropòlegs. Això implica que —per molt que ens costi trobar definicions precises sobre allò en què consisteix el nostre ofici— l'única cosa que ara per ara ens defineix i ens distingeix és que tenim una forma singular de topar amb les coses, que és el treball de camp —aquesta espècie d'artesanía o treball fet a mà del que fem dependre les nostres hipòtesis i les nostres teories i que, a despit de la mala reputació que arrossega des de fa un temps, respon al convenciment que tenim que els fets continuen sent loquaços.

És cert que, d'una manera potser cànvida, el naturalisme creu en la naturalesa potser perquè l'enyora i està dissuadit que el món no menteix. Passió gairebé naïf per veure, escoltar, temptar...; una urgència insaciable per tornar a les coses anteriors al llenguatge, per aprehendre-les i

aprendre'n, d'elles. Aposta per una ciència no del que és o del que som, sinó del que fem o ens fan. S'esforça, també, per tractar de transmetre als altres allò percebut de la manera més lleial que siguem capaços, fent que la nostra traïció als fets, convertint-los en llenguatge, sigui el més lleu i perdonable que hàgim merescut.

No s'ignora que la natura és dubtosa, que no podem fugir del domini i la misèria de la representació, que és probable que tinguin raó els que repeteixen que ningú ha pogut traspasar mai els límits del discurs. Naturalisme?: «un somni, una utopia», se'ns dirà. Pot ser. Però Claudi Esteva ens va insistir que els fenòmens hi són i hi ha fenòmens. En nom d'aquesta certesa es manté aquest desig impossible de fer algun dia de l'etnografia una pràctica tan poc discursiva com arreglar una màquina. Afany per fer això que en diuen ciència, manera d'escutar el que hi és, el que passa o ens passa, en lluita per constatar i entendre els fets mesurables i calculables, però també els esdeveniments més dispersos i incommensurables; el que s'ha dit, però també murmurat, remugat, allò fora mida... Una antropologia que es postuli com un coneixement, però no com un saber, ja que aquest coneixement coneix, però no està mai del tot segur de saber.

Bibliografia

- BERNARD, C. (1983 [1865]). *Introducció a l'estudi de la medicina experimental*. Barcelona: Edicions Científiques Catalanes.
- DELEUZE, G. (1994). *Mil mesetas. Capitalismo y esquizofrenia II*. València: Pre-Textos.
- ESTEVA FABREGAT, C. (1994). *Les relacions entre ciència i societat a Catalunya, a la fi del segle XX*. Barcelona: Fundació Catalana per la Recerca.
- ESTAVA FABREGAT, C., i BEZOS, C. (2018). «Entrevista a Claudio Esteva Fabregat», *AIBR. Revista de Antropología Iberoamericana*, 12 [<http://www.aibr.org/antropologia/boant/entrevistas/OCT0201.html>]; consultada el 31 d'agost].
- FOUCAULT, M. (1984). *L'ordre del discurs*. Barcelona: Laia.
- FOUCAULT, M. (2003). *La arqueología del saber*. Madrid: Siglo XXI.
- GEERTZ, C. (1996). *Tras los hechos*. Barcelona: Paidós.
- LAGUNAS, D. (2012). «Claudio Esteva Fabregat, interpelado», *Biblio 3W*, XVII, núm. 974, 5 de maig de 2012 [<http://www.ub.edu/geocrit/b3w-974.htm>]; consultat el 31 d'agost de 2018].
- MAUSS, M. (1974 [1926]). *Manual de etnografía*. Madrid: Istmo.